

Яна П. Пухальська*

ВІДНОВЛЕННЯ ТА РЕГІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ ПІСЛЯ ВІЙНИ З РОСІЄЮ

Військові події на теренах України стали основною причиною реструктуризації вітчизняної економічної системи. Визначено, що активні бойові дії не просто стримують роботу певних галузей, а унеможливають їх функціонування; доведено, що за актуальних обставин занепад економіки України був неминучим та до сьогодні залишається характерним, що має своє відображення у зниженні ВВП, зростанні рівня інфляції, макроекономічній нестабільності тощо. До комплексу негативних факторів, джерелом яких стала повномасштабна війна, також варто віднести і зниження зайнятості, платоспроможності громадян, відсутність дієвих, перевірених досвідом механізмів реалізації монетарної, фіскальної, валютної політики в умовах війни, унеможливлення прогнозування соціально-економічних показників, загальний ріст ризиків серед населення і бізнесу. Відповідно, маючи стійкий занепад виробничо-господарського сектору і сповільнення бізнес-активності, пріоритетною задачею для влади є пошук шляхів реформування і стабілізації із подальшим повесним відновленням вітчизняної економіки, що, власне, підтверджує важливість дослідження проблематики в умовах сьогодення. Наукова стаття має на меті проведення оригінального дослідження перспектив післявоєнного відновлення економіки України на основі аналізу її актуального стану і тенденцій функціонування в умовах повномасштабної війни. Дослідження проблематики здійснювалось завдяки застосуванню методів порівняння, абстракції, аналізу та узагальнення. В результаті проведеного дослідження було узагальнено вплив війни на соціальні і економічні процеси в Україні, загальний стан вітчизняної економіки, а також визначено сутність післявоєнного відновлення економічної системи; авторами було детерміновано, що післявоєнне відновлення являє собою складний, багатовекторний процес, який має на меті запуск економіки України, зокрема окремих галузей, що втратили свою активність або ж можливості для реалізації діяльності в результаті розгортання повномасштабної війни на теренах нашої держави. На основі аналізу передумов економічної дестабілізації авторами було визначено перспективи і особливості післявоєнного відновлення економіки України.

Ключові слова: відновлення України, повесне відновлення, російсько-українська війна, глобальна нестабільність, соціально-економічні процеси, розвиток в умовах війни, тенденції розвитку України.

Рис. 1. Літ. 10.

DOI: 10.32752/1993-6788-2023-1-265-88-98

Yana P. Pukhalska

RECOVERY AND REGIONAL DEVELOPMENT OF UKRAINE AFTER THE WAR WITH RUSSIA

The military action was the main cause for Ukrainian economy restructuration. It was defined that active fighting has put a lot of changing; first of all we are talking about a stalling in Ukraine of different sectors of the economy or its even stop business activity completely. Ukrainian economy is in a crisis state and now the same trend continues.

Moreover, the set of negative factors, which have appeared since the beginning of the war, include decline in employment and capacity to pay of citizens, lack of effectiveness and tested by the experience of realization mechanism of fiscal, monetary, currency politics in the context of war,

* Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine.

lack of opportunities in forecasting of social and economic indicators and, in addition, total increase of risks around business environment and citizens etc. Accordingly, in the context when we have constantly decline of industrial and economic activities and decrease of business activity, the Government have only one priority vector of activity – it is research the way for economic stabilization and postwar recovery. So, these aspects and difficulty of the events in Ukraine acknowledge the relevance of problematic.

The article is devoted to the analysis prospects post-war recovery of Ukrainian economy, which were studied based on its actual state and function trends of domestic economic under full-scale war. Comparison, methods of abstraction, analysis and generalization are the research methods which were used in the article. In this science paper the influence of war on social and economic process in Ukraine, general state of domestic Ukrainian economy was indicated; as well as, the essence of post-war recovery was determined. Moreover, authors were confirmed that post-war recovery is a difficult, multi-vectors process, which have a specific aim – relaunching the economy, in particular the sectors that had practically ceased to be active as a result of full-scale war. The prospects and specifics of post-war economy recovery were defined based on analysis.

Keywords: recovery of Ukraine, post-war recovery, Russian-Ukrainian war, global instability, socio-economic processes, development in war conditions, development trends of Ukraine.

Peer-reviewed, approved and placed: 13.07.2023.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття стало справжнім випробуванням на зрілість для української держави та суспільства. Помаранчева революція 2004-2005, Революція Гідності 2013-2014 років, агресія Росії та тимчасова окупація нею Криму і частини Донецької та Луганської областей в 2014 році, а також велика відкрита війна Росії на знищення України в 2022 році.

Відкрита агресія РФ проти України, що переросла у тотальну війну, призвела до страшних руйнувань українських міст та сіл, знищення критичної інфраструктури у багатьох громадах та регіонах, мільйонів вимушених переселенців, суттєвих зсувів у демографічній ситуації в різних регіонах. Діяльність органів місцевого самоврядування територіальних громад в складних умовах війни, безкорислива допомога громад і регіонів найбільш постраждалим територіям показали правильність попередньої політики у сферах децентралізації та регіонального розвитку.

Проте війна дуже сильно вплинула на всі складові внутрішньої політики держави взагалі, та державної регіональної політики зокрема.

До традиційних викликів, які стояли перед Україною до війни, додалися нові, які з різних причин навіть не враховувались при плануванні як мало ймовірні, які тепер стали домінуючими і такими, що впливатимуть на Україну та її регіони ще досить довго .

Українська економіка зазнала значних втрат. Умови війни стали безпрецедентними, а тому більшість вітчизняних сфер господарювання були вимушені шукати нові механізми організації діяльності.

Проте, навіть поступова адаптація суб'єктів господарювання до вимог воєнного стану не забезпечили збереження бажаної динаміки у роботі, а тому сьогодні органи влади та представники бізнесу пріоритетом мають визначати формування концепцій, стратегії і тактики післявоєнного відновлення економіки.

Основною особливістю процесу післявоєнної відбудови, враховуючи його багатовекторність, є пошук моделі, яка б забезпечила одночасне вирішення численних гуманітарних проблем, проблем, пов'язаних із масовим руйнуванням інфраструктурного забезпечення, а також проблем, пов'язаних із потребою у пошуках нових джерел фінансових та матеріальних ресурсів, їх раціонального розподілу.

Таким чином, безпрецедентність обставин, глобальність кризи та руйнівний характер подій наголошують на важливості дослідження проблематики та вимагають завчасної розробки стратегії післявоєнної відбудови, необхідної задля збереження України як потенційно потужної, економічно активної та перспективної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням післявоєнного відновлення економіки України, а також повоєнної відбудови і підтримки кожного із секторів вітчизняної економічної системи, стимулювання розвитку у перспективі приділено увагу у працях таких дослідників, як Ю. Кіндзерського, М. Зверяков, М. Кизими, О. Шапрана, В. Антонюк тощо. Так, Ю. Кіндзерський досліджує аспекти і перспективи модернізації вітчизняної економіки. Робота науковця побудована на основі врахування низького рівня ефективності організації промислового сектору України. Варто погодитись із думкою дослідника, що війна лише підтвердила потребу у його реструктуризації; зокрема, війна науковцем детермінована як «вікно можливостей» для формування нової високопродуктивної і високотехнологічної «розумної» і «зеленої» економіки». Стратегія повоєнного відновлення неминуче повинна бути побудована із врахуванням «попередніх прорахунків розвитку».

Також, важливе значення для України має і зарубіжна практика післявоєнного відновлення економіки. Власне, досвід європейських держав в перспективі може бути запозичений Україною, а тому члени НАН України В. Гейц, Б. Данилишин, С. Іванов, А. Кудряченко, О. Шаров, В. Гуменюк здійснюють його аналіз та визначають кроки, які можуть бути корисними й повчальними саме для України з огляду на її специфічні риси і обставини розвитку.

Мета дослідження це проведення оригінального дослідження перспектив післявоєнного відновлення економіки України на основі аналізу її актуального стану і тенденцій функціонування в умовах повномасштабної війни. Для досягнення поставленої мети було сформовано та вирішено такі завдання, як:

– проаналізувати вплив війни на економіку України, зокрема ключові тенденції в економічних процесах та зміни у соціально-економічних показниках;

– сформулювати авторське бачення стосовно стратегії і тактики післявоєнного відновлення економіки України, зацентрувавши увагу на особливостях та складнощах даного процесу.

Основні результати дослідження. Вплив війни на ситуацію в регіонах. Розвиток держави залежить від різних чинників, але ключовими є суверенітет на своїй території, кількість та структура населення, наявність та спроможність національної економіки, інфраструктура, що з'єднує державу.

На основі аналізу об'єктивної ситуації, визначення внутрішніх переваг та обмежень, врахування можливих ризиків/загроз зовнішнього характеру, компетентні на те органи влади держави формують та реалізують свої політики.

Відтак, розробка нової політики щодо регіонального розвитку потребує такого всебічного аналізу та оцінки нинішньої ситуації, яка пов'язана з війною та її впливу на ситуацію в Україні в цілому та у регіонах і територіальних громадах.

Це зокрема:

1. Окупація українських територій

Станом на середину травня 2022 року значна частина української території є окупованою, на значній частині проходять активні бойові дії, звільнені території частково заміновані.

Ворог намагається знищити всі можливості для українського експорту морськими шляхами, які є основними для експорту української продукції, зокрема продовольства. Альтернативні транспортні можливості не зможуть перекрити потребу у короткостроковій перспективі.

2. Вимушена міграція

Мільйони українців покинули свої домівки, як у регіонах, де тривали чи тривають бойові дії, так і в тих, де не було бойових дій. Значна частина виїхали за кордон. Станом на травень 2022 року понад 11 мільйонів українців були змушені покинути місця свого постійного проживання[1].

Офіційна статистика, стверджує, що зареєструвалось у статусі внутрішньо переміщених осіб (ВПО) біля 2,5 мільйонів осіб станом на середину травня 2022 року. Проте люди, які розмістились у своїх родичів у інших регіонах досить часто не реєструються, як ВПО, сподіваючись на швидке повернення.

Як свідчить міжнародний досвід, чим довше відсутні умови для повернення, тим менше людей повернеться на своє попереднє місце проживання, якщо такі умови настануть. Тому з високою ймовірністю можна припустити, що значна частина з тих, хто зареєструвався як ВПО за новим місцем проживання можуть не повернутись у місця звідки вони виїхали і це суттєво вплине на систему розселення в Україні та розміщення продуктивних сил в українських регіонах.

Варто також зауважити, що серед тих, хто виїхав за межі України значну частину складають жінки фертильного віку та діти, їх повернення є необхідним для майбутнього України. Для цього потрібно розуміти куди вони можуть повернутись і як швидко.

3. Руйнування інфраструктури

За час війни Росія зруйнувала тисячі об'єктів інфраструктури (руйнування продовжується досі, тому точну кількість зруйнованого зараз не можливо оцінити), у тому числі тих, які є дуже важливими для відновлення регіонів та їх розвитку – аеропорти, мостові переходи, житло та об'єкти соціального характеру для повернення людей (див. рис. 1).

Оцінка зруйнованого ще не завершена, оскільки на сьогодні немає доступу до окремих територій. Також кількість зруйнованих об'єктів постійно зростає, оскільки Росія продовжує завдавати ракетних ударів навіть по

далеких від фронту містах, артилерійськими та бомбовими ударами вражає міста і села вздовж лінії фронту та північно-східних кордонів України [2].

Рис. 1. Зруйнована Росією інфраструктура України, попередня оцінка

4. Втрата транзитного потенціалу

До війни Україна позиціонувала себе, як потужна транзитна держава, міст між Європою та Азією. Через Україну проходили низка міжнародних транспортних коридорів, ще кілька планувалось для будівництва. У нинішній ситуації цей потенціал втрачено напевне на довго, що в свою чергу прирікає на суттєве скорочення економічних можливостей для розвитку більшості українських територій, прилеглих до російського та білоруського кордонів.

Втрата транзитного потенціалу, закриті кордони на схід та північ змінюють пріоритети планування та відновлення/будівництва доріг, відкриття новий транспортних коридорів.

5. Деіндустріалізація промислових міст та регіонів

Найбільші руйнування зазнали і зазнають промислові міста і регіони України. Так у Маріуполі зруйновані найбільш меткомбінати ім. Ілліча та Азовсталь групи Метінвест, загальні втрати податків від знищення підприємств можуть сягати близько 50 млрд. гривень. Зруйновано або сильно пошкоджено Лисичанський та Кременчуцький НПЗ, багато підприємств чи цехів підприємств Харкова, Києва, Чернігова, Миколаєва, Сум, Охтирки і багатьох інших. Від війни та можливого захоплення понад півтори тисячі

підприємств пробують вивезти обладнання та працівників подалі від фронту, в центральні та західні регіони України. Таким чином відбувається деіндустріалізація міст та регіонів, які визначали промисловий потенціал України. Це суттєво впливає зараз та впливатиме у майбутньому на розміщення продуктивних сил по території України та й визначатиме можливості повернення чи не повернення людей у ці промислові міста та регіони.

Отже війна для України сьогодні, це не тільки поточні втрати людей та економіки, це довготривалі негативні наслідки та обмеження майбутнього розвитку на довгі роки. Це слід сприйняти як об'єктивну реальність і робити кроки, які б мінімізували негативний вплив цих викликів на існування та розвиток держави.

Попри продовження війни уже сьогодні ми маємо планувати, як відновлення уражених територій, так і створення умов для якомога швидшого повернення в Україну українських біженців, повернення у місця постійного проживання значної частини вимушених переселенців, відновлення місцевої, регіональної та національної економіки.

Все це вимагає по-новому оцінити нині чинні планувальні документи, зокрема ДСРР-2027, оцінити наші нові обмеження, викликані війною та нові можливості від набуття кандидата на членство у ЄС та підготувати реалістичні, але водочас амбітні плани відновлення та розвитку країни, розуміючи при цьому, що такі плани є частиною державної регіональної політики.

Водночас ми не можемо забувати про якомога швидше налагодження регіональної економіки умовного тилу, яка є важливим фактором нашої стійкості у війні.

Відновлення України – це не тільки і не стільки про відбудову зруйнованого ворогом, це відновлення повноцінного життя у містах і селах, формування нової економіки з урахуванням нових реалій – перманентної загрози війни з боку Росії(при цьому ми маємо розуміти, що загроза продовжує існувати і з боку Білорусі, яка по суті сьогодні є сателітом РФ).

Незважаючи на відмінності між регіонами, спекуляції на тему різних сортів українців, які поширювати промосковські політики, медія та фсбешні агенти, Україна у складний час війни виявилась досить згуртованою країною. Одним із важливих чинників територіальної згуртованості України є міцний каркас головних міст: Київ – північ, Львів – захід, Харків – схід, Дніпро – центр, Одеса – південь. Тому удари ворога по ключовим містам каркасу є не випадковими. Відновлення цього каркасу, з'єднання цих міст між собою, досягнення максимального взаємодоповнення економік, освітнього та культурного простору цих міст є запорукою цілісності України та її прискореного розвитку, тому є пріоритетом номер один у відновленні [3].

Потрібно ввести в нормативне регулювання нове поняття – уражені території, це територіальні громади чи їх частини, що постраждали від ведення бойових дій на їх території чи ракетно-бомбових/артилерійських уражень.

Відновлення уражених територій має відбуватись на основі розуміння реальних можливостей щодо повернення населення, яке покинуло ці території.

Загалом потрібно залучити соціологічні служби для оцінки бажання вимушених переселенців повернутись у місця постійного проживання та за яких умов.

Будівельна індустрія. Відбудова зруйнованого потребуватиме багато будівельних матеріалів.

Має бути розгорнуто мережу модульних підприємств з виробництва сучасних будівельних матеріалів в Україні по можливості максимально близько до територій з найбільшими руйнуваннями. Це дасть змогу використати місцеву сировину та дати робочі місця тим людям, які залишились після війни без роботи.

Потрібно налагоджувати виробництво збірних конструкцій для будівництва житла та об'єктів соціальної сфери за сухими технологіями, які можна швидко прив'язувати до місцевості та зводити за дуже короткі терміни.

Відбудова зруйнованого житла, будівництво житла у нових місцях поселення вимушених переселенців.

Потрібно максимально швидко повернути людей, які виїхали від війни з-за кордону, а також по можливості із регіонів куди вони виїхали ховаючись від війни. При цьому слід розуміти, що кожен додатковий місяць проведений поза межами минулого місця проживання скорочує кількість бажаючих повернутись. Повернення жителів у найближчі до кордону з РФ міста і села буде менш привабливим через постійну загрозу з боку РФ.

Відбудова соціальної інфраструктури. Відновлення зруйнованих шкіл має здійснюватись, виходячи із нових потреб та нових вимог до шкільних приміщень. Частково варто розглянути можливість адаптації до потреб освіти інших громадських приміщень у громадах, які залишились не ушкодженими – будинки культури, торгові центри, чи щось інше.

Відновлення зруйнованих закладів охорони здоров'я має здійснюватись виходячи із нових підходів до системи охорони здоров'я, яка має бути досить децентралізованою і технологічно добре оснащеною, розумінням наявності значної складової приватних закладів.

Енергетика. Відновлення пошкоджених мереж електро-газопостачання, максимальна переорієнтація із традиційного газопостачання на електроенергетику – атомна енергія плюс зелена енергія.

Будівництво підприємств, що переробляють вугілля, торф, кукурудзу на рідкі чи газоподібні енергоносії.

Враховучи обмежені можливості українського експорту зернових та високу залежність України від імпорту дизельного пального та бензину, варто швидко розгорнути виробництво біодизелю та біоетанолу на невеликих розсереджених по регіонах сучасних підприємствах, що переробляють ріпак, кукурудзу, буряки, картоплю, інші культури на енергоресурси.

Виробнича сфера. Відбудові в першу чергу підлягають підприємства харчової промисловості, які працюють на внутрішній ринок, а також високотехнологічні та оборонні. Максимально мають бути замкнені технологічні ланцюжки виробництва готової оборонної продукції на базі українських підприємств та кооперації з підприємствами країн-союзників. При такому відновленні оборонних підприємств є доцільним створення

спільних виробництв за участі американських корпорацій – виробників озброєнь та європейських, зокрема польських виробників.

В Центральному та Західному макрорегіонах має бути відкрито мережу проектних та виробничих структур для розробки та виготовлення передової військової техніки, у тому числі через кооперацію із західними компаніями, використовуючи інструменти індустріальних та технологічних парків. Заслугує на увагу переміщення у центральні та західні регіони виробництва критично важливих озброєнь та боєприпасів із східних та північних регіонів.

Відбудова промисловості має відбуватись з урахуванням посилення її стійкості ракетним ударам – мережі менших підприємств у кооперації, як альтернатива великим, універсалізації проектних рішень для взаємозамінності окремих елементів машин, механізмів, устаткування, особливо для оборонних потреб.

Фінансування відновлення та розвитку регіонів. Оскільки відновлення регіонів, відбудова уражених територій, потребуватиме значних фінансових ресурсів, яких не має на рівні місцевих і досить мало у державному бюджеті України, має бути створено Державний Фонд відновлення та регіонального розвитку [4].

Наповнення цього фонду має відбуватись за рахунок різних джерел – передусім конфіскованих активів РФ, внесків країн-донорів, кредитів міжнародних фінансових організацій.

Саме цей фонд має фінансувати різні програми, спрямовані на відновлення регіонів, які готуються відповідно до Плану відновлення, який є складовою частиною Державної стратегії регіонального розвитку.

Для України важливо заздалегідь продемонструвати, що вона здатна правильно розпоряджатися коштами на відновлення. Доказ того, що Уряд здійснює належне фінансове управління, буде необхідною умовою на підготовчих етапах до членства в ЄС. Тут дуже важливим є встановлення правил щодо проведення фінансування за кошти фонду, максимально наближених до правил, які використовуються в ЄС при здійсненні фінансування із передвступних та Структурних фондів ЄС. Це дасть подвійну вигоду – довіру донорів і підготовка до вступу в ЄС.

По суті, правила підготовки до вступу в ЄС мають стимулювати органи влади в Україні в процесі планування відновлення регіонів та уражених територій діяти за правилами максимально ідентичними до європейських і для цього у нас є вже певна основа.

У 2015-2022 роках Україна досягла значного прогресу в реформуванні регіональної політики за підтримки ЄС та інших партнерів. У 2018 році Україна приєдналась до Рекомендації Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) щодо ефективного публічного інвестування на всіх рівнях влади. Це засвідчило готовність нашої держави впроваджувати заходи з реформування системи управління публічними інвестиціями. Зокрема, забезпечити її стабільність, прозорість, ефективність, зменшення корупційних ризиків на всіх етапах реалізації інвестиційних проектів.

У 2021 році за ініціативи Мінрегіону та при підтримці проекту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe) було підготовлено ґрунтовний

аналітичний звіт «Публічне інвестування для регіонального розвитку: спроможності, прогалини і рекомендації» [5]. Звіт містить аналіз спроможностей центральної, регіональної та місцевої влади у сфері публічного інвестування на основі Рекомендації ОЕСР, перелік існуючих прогалин та рекомендації щодо їх вирішення на всіх рівнях врядування. Врахування цих рекомендацій при подальшому реформуванні державної регіональної політики, допоможе Україні пришвидшити розкриття глави 22 під час переговорів з ЄС щодо регіональної політики.

Висновки. Героїчний опір ворогу, який здійснили українські збройні сили та український народ в цілому є головним аргументом проти грубої сили Росії і гарантом нашої перемоги.

Війна завдала жакливої шкоди кожному українцю, українським регіонам, територіальним громадам. Україна потребує повоєнного відновлення, планування якого можна і потрібно готувати уже зараз.

Україна отримала шанс на прискорене здобуття членства в ЄС, тому планування відбудови та регіонального розвитку уже сьогодні потрібно гармонізувати з європейськими правилами, здобувати тут досвід та формувати довіру зарубіжних партнерів до наших планів та їх реалізації.

В умовах ослаблення органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, викликані війною, зростають ризики щодо вчасності, комплексності та реалістичності підготовлених планів відновлення, тому потрібна ефективна координація зусиль усіх учасників процесу планування. Ця роль може бути виконана Національною радою з відновлення України від наслідків війни, яка водночас не може і не має замінити собою органи виконавчої влади, відповідальні за реалізацію політики відновлення.

Війна породила безліч болючих проблем, які потребують вирішення. Ми маємо використати вирішення цих проблем, як можливість для стрімкого входження в європейську сім'ю вільних народів і розвитку України в інтересах українського суспільства, миру і процвітання Європи.

На жаль війна триватиме довго, а наслідки її впливатимуть на Україну ще не одне десятиліття. Тому чекати завершення війни для початку відновлення країни не варто, ми втратимо час, якого і так нема. Нам потрібна зараз концентрація зусиль не тільки на фронті, а й у тилу. Центр та захід України зараз мають стати єдиним великим цехом і полем нашої економіки (уже три місяці йде війна, а більшість підприємств, які б могли випускати необхідну для фронту і тилу продукцію, або не працюють, або працюють неповний тиждень, що не нормально в умовах війни). Тут мають запускатись нові виробництва, відновлюватись закриті підприємства, тут сільське господарство має ставати багатогалузевим, аби забезпечити внутрішній ринок України харчовими продуктами. Тут потрібна мобілізація усіх людських, фінансових, технологічних та організаційних ресурсів, які спрямовуються на швидке зростання економіки в цих територіях уже в нинішніх умовах. Якщо ми зможемо використати можливості тилу для допомоги фронту і збереження національної економіки, ми зможемо значно швидше відновити регіони і території, які найбільш потерпають зараз від воєнних дій, які найбільше зруйновані і продовжують руйнуватись.

1. Гуменюк В.В. Зарубіжний досвід повоєнної трансформації державного управління і уроки для України // В.В. Гуменюк / Економіка України. 2022. № 8. С. 34–54.
2. Зверяков М.І. Формування моделі економічного розвитку в нових історичних реаліях // М.І. Зверяков / Економіка України. 2022. № 8. С. 03–19.
3. Інфляційний звіт (липень 2022) / Національний банк України, Київ. 2022. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Inflation_Report_for_Experts_pr_2022-Q2.pdf?v=4.
4. Кіндзерський Ю. Повоєнне відновлення промисловості України: виклики та особливості політики // Ю. Кіндзерський / Економічний аналіз. 2022. Том 32. № 2. С. 101–117.
5. Лібанова Е.М., Горбулін В.П., Пирожков С.І. та ін. Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі : нац. доп.; [за ред. Е.М. Лібанової]. – К. : НАН України, 2015. 363 с.
6. Пілецька С. Т., Копча Ю. Ю., Камишна С. Ю. Формування стратегічних рішень при управлінні змінами на підприємстві // С.Т. Пілецька, Ю.Ю. Копча, С.Ю. Камишна / Бізнес Інформ. 2022. № 6. С. 108–117.
7. Проект Плану відновлення України / Національна рада з відновлення України від наслідків війни, Київ. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>.
8. Статистична інформація. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>
9. Шапран О. Маркетингове обґрунтування заходів щодо стабілізації економічної системи України у післявоєнний період на основі шерінгової економіки // О. Шапран / Вісник Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (економічні науки). 2022. № 1. С. 3–7.
10. Шаров О.М. Уроки та перспективи «плану Маршалла» для України // О.М. Шаров / Економіка України. 2015. № 4. С. 12–18.

1. Humenyuk, V. V. (2022) Zarubizhnyy dosvid povojennoi' transformacii' derzhavnogo upravlinnja i uroky dlja Ukraїny [Foreign experience of post-war transformation of public administration and lessons for Ukraine]. *Ekonomika Ukraїny – Economy of Ukraine*, vol. 8, pp. 34–54. (in Ukrainian)

2. Zveryakov, M. I. (2022) Formuvannja modeli ekonomichnogo rozvytku v novyh istorychnyh realijah [Formation of the model of economic development in new historical realities]. *Ekonomika Ukraїny – Economy of Ukraine*, vol. 8, pp. 03–19. (in Ukrainian)

3. National Bank of Ukraine (2022) Infljacijnyj zvit (lypen' 2022) [Inflation Report (July 2022)], available at: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Inflation_Report_for_Experts_pr_2022-Q2.pdf?v=4. (in Ukrainian)

4. Kindzerskyi, Yu. (2022) Povojenne vidnovlennja promyslovosti Ukraїny: vyklyky ta osoblyvosti polityky [Postwar recovery of Ukrainian industry: challenges and policy features]. *Ekonomichnyj analiz – Economic analysis*, vol. 32(2), pp. 101–117. (in Ukrainian)

5. Libanova E.M., Gorbulin V.P., Pyrozchkov S.I., et al. Polityka Integratsii Ukraїns'koho Suspil'stva v Konteksti Vyklykiv ta Zagroz Podii na Donbasi. Nats. dop. [Policy of Integration of Ukrainian Society in the Context of the Challenges and Threats of Events in Donbass. National report]. E.M. Libanova (Ed.). Kyiv, NAS of Ukraine, 2015 (in Ukrainian).

6. Piletska S. T., Kopcha Yu. Yu., Kamyshna S. Yu. (2022) Formuvannia stratehichnykh rishen pry upravlinni zminamy na pidpriemstvi [Formation of strategic decisions in the management of changes in the enterprise]. *Biznes Inform*, no. 6, pp. 108–117. (in Ukrainian)

7. National Council for the Recovery of Ukraine from the Consequences of War (2022). Proekt Planu vidnovlennja Ukraїny [Draft Plan for the Recovery of Ukraine], available at: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/economic-recovery-and-development.pdf>. (in Ukrainian)

8. State Statistics Service of Ukraine (2022) Statystychna informaciju [Statistical information], available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/>. (in Ukrainian)

9. Shapran, O. (2022) Marketyngove obgruntuvannja zahodiv shhodo stabilizacii' ekonomichnoi' systemy Ukraїny u pisljavojennyj period na osnovi sheringovoi' ekonomii [Marketing justification of measures to stabilize the economic system of Ukraine in the post-war period based on the sharing economy]. *Visnyk Nacional'nogo tehnicnogo universytetu "Harkivsk'kyj politehnicnyj instytut" (ekonomichni nauky) – Bulletin of the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (economic sciences)*, vol. 1, pp. 3–7. (in Ukrainian)

10. Sharov, O. (2015) Uroky ta perspektyvy «planu Marshalla» dlja Ukraïny [Lessons and perspectives of the «Marshall Plan» for Ukraine]. *Ekonomika Ukraïny – Economy of Ukraine*, vol. 4, pp. 12–18, available at: http://economyukr.org.ua/?page_id=723&lang=uk&aid=553. (in Ukrainian)